

Maria Domańska

Czytelnicy i czytelnictwo w Bibliotece Śląskiej

Próba analizy

Różne są skojarzenia ze słowem "książka". Bibliotekarz łączy je zawsze z hasłem "czytelnik", któremu tę książkę udostępnia.

Wszystkie procesy, które zachodzą między książką i czytelnikiem, między dziełem i odbiorcą /indywidualnym lub zbiorowym/, stały się głównymi problemami badawczymi nad czytelnictwem.

Czytelnictwo stanowi temat bardzo licznych prac i publikacji¹, zapoznających nas ze sprawami czytania i upowszechniania książki w różnych środowiskach, grupach ludności, poszczególnych regionach, miastach lub wsiach. Powstały też centralne ośrodki badań czytelnictwa, złożone nie tylko z bibliotekarzy, ale i specjalistów innych dziedzin nauki - /socjologów, psychologów/. Najczęściej dyskutowana jest metodyka² prowadzonych badań. Potwierdza to również tematyka referatów międzynarodowego seminarium bibliotekarzy na temat "Książka i biblioteka w społeczeństwie", które odbyło się w dniach od 15 do 21 czerwca 1980 w Radziejowicach pod Warszawą. Z wielu światowej sławy znawców problematyki czytelnictwa, przypomnijmy opinię takiego autorytetu jak prof. Robert Escarpit³, który w swym /nie pozbawionym elementów humoru/ wystąpieniu stwierdził, że " /.../ czytelnictwo wywiera poważny wpływ na politykę kulturalną rządów.

Pora więc na powszechne uznanie fenomenu czytelnictwa. Sęk jednak w tym, jakich użyć metod, by najlepiej określić jego rozmiary⁴.

Escarpit opowiada się za metodą ilościową, czyli bibliometrią. Stawia jednak wtedy pytanie: "co uznać za jednostkę pomiaru?".

Czekając cierpliwie na rozwiązanie tej najsłabszej strony badań czytelnictwa, wypada nam się zgodzić ze stwierdzeniem Anny

Przeackowskiej⁵, że należy szukać "swego rodzaju metody prowadzącej", odpowiedniej dla konkretnej sprawy.

Podjmując inicjatywę opracowania zagadnień czytelnictwa w Bibliotece Śląskiej, w naszym przypadku, ową "metodą prowadzącą" będzie analiza statystyki bibliotecznej za 1979 rok, wydane do użytku wewnętrznego "Sprawozdanie z działalności Biblioteki Śląskiej w roku 1979" oraz obserwacje własne.

Materiał statystyczny, którym dysponujemy, rozpatrywany będzie ze ściśle określonego punktu widzenia, tj. przydatności w dalszej pracy, planowania, a nawet przewidywania potrzeb czytelniczych. Powinien dać on rozeznanie dotyczące ruchu czytelniczego w Bibliotece Śląskiej oraz odpowiedź na pytanie : jak czytelnicy wykorzystują nasz prawie milionowy księgozbiór ? /Stan zbiorów w dniu 31 grudnia 1979 roku wynosił 973 837 wol. i jedn.⁶

I choć przedstawione tu wnioski, zawężone tylko do jednego, 1979 roku, nie wyczerpią podjętego, przebogatego w swej problematyce tematu, niech będą one przynajmniej inspiracją do powstania dalszych prac.

Czytelnicy

"Czytelnictwo jest procesem kulturotwórczym, którego podmiotem jest czytający człowiek"⁷ - oto jedna z wielu, być może dyskusyjna definicja czytelnictwa, ale stawiająca na pierwszym miejscu czytelnika.

Gdybyśmy znaleźli się w dużym, bo ponad 100-tysięcznym mieście, w którym każdy jego mieszkaniec miałby jedną książkę w ręce, to mogłaby ona pochodzić z Biblioteki Śląskiej, gdyż w analizowanym, 1979 roku przewinęło się przez naszą bibliotekę 114 658 czytelników. Liczba ta stanowi łączną sumę odwiedzin czytelniczych zanotowanych we wszystkich agendach związanych z udostępnianiem. Zanim odpowiemy na pytanie : kto naszą bibliotekę odwiedzał ?, czyli komu służyliśmy

w 1979 roku, przedstawmy bliżej te agendy.

Z dwunastu działów organizacyjnych Biblioteki Śląskiej, siedem związanych jest z udostępnianiem. Należą do nich: Dział Czytelni, Dział Czasopism, Dział Zbiorów Śląskich, Dział Zbiorów Specjalnych, Dział Wypożyczeń i dwa oddziały Biblioteki: w Bytomiu i w Cieszynie. Biblioteka posiada 10 czytelni oraz wypożyczalnię, która prowadzi również wypożyczenia międzybiblioteczne. Dla wyjaśnienia należy dodać, że Dział Czytelni skupia trzy czytelnie : Główną, Politologiczno-Historyczną i Naukową. Działy : Czasopism i Zbiorów Śląskich posiadają po jednej czytelni, Dział Zbiorów Specjalnych ma czytelnie : rękopisów i starych druków, mikrofilmów oraz wydzielone pomieszczenie tzw. Kącik Muzyczny. Obydwa oddziały Biblioteki, zarówno w Bytomiu jak i w Cieszynie, udostępniają swe zbiory tylko na miejscu, w czytelniach.

W oparciu o prowadzoną statystykę odwiedzin oraz sprawozdania roczne poszczególnych działów i oddziałów, ruch czytelniczy prześledzić można na podstawie następującej tabeli :

Tab. 1 Ruch czytelniczy w Bibliotece Śląskiej w 1979 r.

Działy związane z udostępnianiem	Odwiedziny	% ogółu korzystających
Czytelnia <u>Główna</u> Czytelnia Politologiczno-Historyczna Czytelnia Naukowa Dział Czytelni	26 736	23,3
Dział Czasopism	12 306	10,8
Dział Zbiorów Śląskich	4 070	3,5
Dział Zbiorów Specjalnych	3 676	3,2
Wypożyczalnia	61 452	53,5
Oddział w Bytomiu	3 202	2,8
Oddział w Cieszynie	1 954	1,8
Wycieczki szkolne	1 282	1,1
R A Z E M	114 658	100 %

Analizując odwiedziny tylko w czytelniach sumujemy :

26 736	- w Dziale Czytelni
12 306	- w Czytelni Czasopism
4 070	- w Czytelni Zbiorów Śląskich
3 676	- w Czytelniach Zbiorów Specjalnych
3 202	- w Czytelni Oddziału w Bytomiu
1 954	- w Czytelni Oddziału w Cieszynie

51 944 - RAZEM

Z powyższego zestawienia wynika, że na miejscu, w czytelniach korzystało 51 944 czytelników, zaś 61 432 osoby wypożyczały książki do domu. Procentowo przedstawiało się to następująco : czytelnie - 45,4%, wypożyczalnia - 53,5%. Pozostałe 1,1 % - to wycieczki młodzieży szkolnej, którą wprowadzamy w umiejętność korzystania z naszych zbiorów. Ci najmłodsi, niezaradni jeszcze czytelnicy, stanowią niewielką część ogółu odwiedzin, jednak w końcowym podsumowaniu ruchu czytelniczego należy uwzględnić ich ilość.

Dane, którymi dotychczas operujemy świadczą o tym, że większość naszych czytelników, mimo wielu ograniczeń regulaminowych i dużej ilości czytelni, wypożycza książki do domu. Wśród ograniczeń duże znaczenie ma tu możliwość wypożyczania literatury pięknej tylko przez humanistów: studentów wydziałów filologicznych i historii, nauczycieli i pracowników nauki. Ta więc, niewielka /9 488 osób - 8,1%/ przewaga czytelników korzystających z wypożyczalni wymaga pewnych przemyśleń.

Sięgnijmy teraz do pierwszej analizy czytelnictwa w Bibliotece Śląskiej podjętej w 1952 roku. Grzegorz Groebl pisał wtedy : "Biblioteka posiada /.../ tylko jedną czytelnię, w której skupia się /.../ cały ruch czytelniczy"⁹. Czytelnia ta miała 24 miejsca wygodne i 10 dodatkowych, bardzo niewygodnych. W ówczesnym Dziale Czasopism uruchomiono jeszcze "czytelnię zastępczą" z 8 miejscami. Łącznie więc

z Biblioteki Śląskiej w 1952 roku mogły na miejscu korzystać 42 osoby. Dziś ilość miejsc w czytelniach wynosi 277⁹. Wobec 51 944 czytelników korzystających z czytelni, na jedno miejsce przypada więc 187 osób w ciągu roku. Czytelnia Główna czynna jest 12 godzin na dobę /od 9⁰⁰ - 21⁰⁰/, pozostałe o jedną godzinę krócej. Czytelnie są jasne, estetyczne, posiadają własne księgozbiory podręczne, a mimo to, wypożyczanie książek dominuje w statystyce udostępniania. Być może wynika to z charakteru naszego środowiska czytelniczego, którego większość stanowią studenci, przeważnie mieszkańcy Katowic i najbliższych okolic, mający przywilej wypożyczania książek do domu.

Nie bez znaczenia będzie tu także organizacja warsztatu czytelniczego, czyli sprawność obsługi. Jest ona wypadkową wielu czynników: wyposażenia technicznego gmachu, powierzchni magazynów, liczebności magazynierów, wreszcie stosunku pracowników do czytelnika.

Na książkę zamówioną w Czytelni Główniej czeka się od 15 do 60 min. W wypożyczalni można przyjść po nią w następnym dniu. Znamy też utyskiwania magazynierów na rozproszone i zatłoczone ponad normę magazyny, psującą się windę, trudno więc marzyć o przyspieszeniu tempa realizacji zamówień. W tej sytuacji, przypuszczalnie wielu czytelników - studentów korzysta częściej z bibliotek swoich uczelni.

Statystyka ruchu czytelniczego dostarcza też odpowiedzi na takie pytania : kto korzysta z Biblioteki Śląskiej ? oraz - jaki jest procentowy udział poszczególnych grup zawodowych w ogólnej liczbie zarejestrowanych odwiedzin ?

Pomoże nam w tym analiza kart bibliotecznych. Dwuczęłonowy numer karty bibliotecznej, wpisywany każdorazowo na kartach obecności w czytelniach lub na rewersach w wypożyczalni, zawiera w swym pierwszym członie cyfrowy symbol oznaczający zawód. Symboli tych jest szesnaście. Biorąc je za podstawę, ruch czytelniczy przedstawić moż-

na w taki sposób :

Tab. 2 Ruch czytelniczy wg grup zawodowych

Symbol zawodu	Odwiedziny	% ogółu korzystających
1 - pracownicy nauki	10 164	8,8
2 - nauczyciele	13 166	11,4
3 - dziennikarze artyści	1 030	0,9
4 - pracownicy umysłowi	728	0,6
5 - prawnicy	1 066	1,0
6 - ekonomiści	4 893	4,2
7 - technicy inżynierowie	5 859	5,1
8 - pracownicy fizyczni	1 228	1,0
9 - lekarze pracownicy służby zdrowia	837	0,7
10 - renciści osoby niepracujące	3 218	2,8
11 - studenci prawa	9 084	8,0
12 - studenci wydziałów humanistycznych	40 977	35,7
13 - studenci matematyki - fizyki - chemii	4 633	4,4
14 - studenci Politechniki	4 413	3,8
15 - studenci medycyny	4 429	3,9
16 - uczniowie ^x	8 933	7,7
RAZEM	114 658	100 %

x/ - uwzględniono wycieczki szkolne

W charakterystyce odwiedzin całej zbiorowości czytelniczej na pierwszy plan wysuwają się studenci wydziałów humanistycznych /symbol "12"/. Stanowią oni 35,7% ogółu korzystających. Na drugim miejscu znajdują się nauczyciele /symbol "2"/ - 11,4% ogółu. Trzecie miejsce pod względem ilości odwiedzin zajmują pracownicy nauki /symbol "1"/, którzy stanowią 8,8 % ogółu naszych czytelników. Najmniejszą grupą zawodową są pracownicy umysłowi /symbol "4"/, których odwiedziny wynoszą zaledwie 0,6% ogółu.

Dużą, jak na bibliotekę humanistyczną, grupę stanowią czytelnicy z symbolem karty "7", a więc technicy i inżynierowie, których odwiedziny notowane są jako 5,1 % naszych czytelników.

Przyjrzyjmy się jeszcze najliczniejszej grupie czytelników, tj. studentom /symbole kart "11-15"/. Wśród nich najczęściej korzystają humaniści /"12"/, następnie prawnicy, w dalszej kolejności studenci nauk ścisłych : matematyki, fizyki i chemii. W grupie tej najmniej mamy studentów Politechniki, których potrzeby czytelnicze zaspokaja biblioteka uczelniana.

Jak wynika z przedstawionej wyżej tabeli, naszą Bibliotekę często odwiedzają uczniowie. W analizowanym okresie zanotowano 8 933 uczniów, co stanowi 7,7 % ogółu czytelników i stawia tę grupę na piątym miejscu.

Czytelnictwo

W wielu badaniach nad czytelnictwem próbuje się ustalić listę najczęściej czytanych książek lub nazwisk najpopularniejszych autorów, określa się intensywność i aktywność czytania, zasięg czytelnictwa, jego tendencje i ukierunkowania, oddziaływanie na czytelnika.

Formułowanie takich wniosków wymaga szeroko zakrojonych badań. W naszych rozważaniach posługiwaliśmy się notowy jedynie analizą opisaną statystyki rocznej poszczególnych działów biblioteki, co

z konieczności prowadzi do wielu uproszczeń. Dodatkowym utrudnieniem jest rozbieżność w prowadzeniu tej statystyki przez niektóre działy. I tak np. w Dziale Zbiorów Śląskich podział rzeczowy udostępnionych woluminów obejmuje 10 z 23 działów klasyfikacyjnych naszego katalogu systematycznego, pozostałe grupując w rubryce "inne". Ze względu na wąski zakres udostępnianych tu materiałów/silesiaca/ podział taki wydawał się dotychczas wystarczający. Nie spełnia on jednak swego zadania w pogłębionej analizie czytelnictwa, którą należałoby przeprowadzić.

Inaczej jeszcze przedstawiono statystykę czytelnictwa w Oddziale Biblioteki Śląskiej w Cieszynie, podając dane dotyczące udostępniania czasopism, dzieł zwartych, mikrofilmów i innych jednostek.

Postulując więc ujednolicenie statystyki czytelnictwa we wszystkich agendach Biblioteki, z konieczności operować będziemy tylko wynikami końcowymi, szczegółowej zaś analizie poddamy czytelnictwo na przykładzie Działu Czytelni i Działu Wypożyczeń mających wyraźną przewagę w udostępnianiu.

W 1979 roku czytelnikom Biblioteki Śląskiej udostępniono łącznie 240 389 wol. i jedn. Dzieł stanowiących specjalizację biblioteki - silesiaków - 15 377 wol. Materiałów wyjątkowo cennych, tj. zbiorów specjalnych wykorzystano 10 075 wol. i jedn. Wiele udostępniono też czasopism. Są one udostępniane w czterech czytelniach : Czytelni Czasopism /66 970 wol. i jedn./, Czytelni Zbiorów Śląskich / 6 309 wol./ **Czytelni** Oddziału w Bytomiu / 4 375 wol. i jedn./ oraz w **Czytelni** Oddziału w Cieszynie /3 363 wol. i jedn./. Razem udostępniono 81.017 wol. i jedn.czasopism.

W oparciu o klasyfikację rzeczową naszych zbiorów porównajmy teraz udostępnione woluminy w Dziale Czytelni i w Wypożyczalni :

Tab.3 Czytelnictwo w Dziale Czytelni i wypożyczenia

Symbol działu	Udostępnione woluminy	
	Dział Czytelni	Dział Wypożyczeń
Sl	1 628	2 654
S	5 849	3 079
E	6 112	4 944
P	2 159	2 445
Rt	2 721	3 728
F	3 168	2 593
N	4 407	1 606
J	3 185	2 090
L	10 910	6 268
Lp	4 594	5 417
Sz	2 547	1 033
K	1 144	792
H	14 298	3 619
M	1 537	2 615
G	1 238	1 069
B	563	1 061
Z	219	178
W	863	253
Md	842	1 491
R	734	238
Ec	6 333	-
O	1 148	3 462
Bg	1 817	637
RAZEM	78 114	51 272

Jak pamiętamy, Dział Wypożyczeń zanotował największą ilość odwiedzin czytelniczych. W zakresie udostępnionych zbiorów pierwszeństwo przypada Działowi Czytelni, w którym wykorzystano 26 842 wol. więcej w stosunku do dzieł wypożyczonych.

Porównując liczby zanotowane w statystyce udostępniania obydwu działów stwierdzamy, że w czytelniach najczęściej korzystano z historii /H-14 298 wol./, następnie z literaturoznawstwa /L-10 910 wol./ oraz encyklopedii i biografii /Ec-6 333 wol./. Przedstawiona tu kolejność najczęściej wykorzystywanych dziedzin nauki potwierdza słuszność wyodrębnienia podręcznego księgozbioru historycznego w oddzielnej czytelni /Politologiczno-Historycznej/ liczącej ponad 3 500 wol. Świadczy też o dobrym funkcjonowaniu wszelkich informatorów w księgozbiorze podręcznym Działu Czytelni.

W wypożyczaniu dominuje literaturoznawstwo /L-6 268 wol./, literatura piękna /Lp - 5 417 wol./ oraz ekonomia /E-4 944 wol./.

W obydwu działach najmniejsze cyfry zanotowano w udostępnianiu "Z" - uprawa ziemi i hodowla zwierząt.

O zapotrzebowaniach czytelniczych naszego środowiska świadczyć też może porównanie liczb dotyczących udostępniania innych dziedzin wiedzy.

I tak, dzieł z naukoznawstwa zdecydowanie więcej czytanych jest na miejscu /czytelnie - 4 407 wol., wypożyczalnie - 1 606 wol./. Podobnie wyraźną przewagę w zamówieniach do czytelni mają nauki społeczne, bibliografie oraz krajoznawstwo. Wypożyczalnia zaś częściej udostępnia medycynę, wydawnictwa o treści ogólnej oraz nauki ścisłe i biologię.

Do przeprowadzenia pełnej analizy czytelnictwa konieczne jest zebranie jednolitych danych dotyczących udostępniania w całej bibliotece. Potrzebne jest też opracowanie specjalnych arkuszy do notowania tych danych.

Wnioski :

1. Przeprowadzona tu analiza czytelnictwa odzwierciedla humanistyczny charakter Biblioteki Śląskiej.
2. Zanotowana w udostępnianiu przewaga dzieł stanowiących specjalizację biblioteki potwierdza właściwą jej rolę w zaspokajaniu potrzeb naszego środowiska czytelniczego.
3. Biblioteka Śląska, nie będąca biblioteką uniwersytecką, w zasadzie obsługuje studentów / 52 % /. Często też korzystają z naszych usług pracownicy naukowcy / 8,8% /. W odwiedzinach stale wzrasta udział młodzieży szkolnej.
4. Ruch czytelniczy Biblioteki Śląskiej skupia w znacznym stopniu Wypożyczalnia / 53,5% odwiedzin/.
5. Największa ilość udostępnień notowana jest w Dziale **Czytelní.**
6. Stworzenie lepszych warunków do pracy czytelników przez przyspieszenie tempa realizacji zamówień, wobec dzisiejszej ciasnoty w magazynach, jest koniecznością.
7. Dalsze szczegółowe, być może coroczne, analizowanie czytelnictwa w naszej bibliotece, wymaga ujednolicenia dokumentacji.

Przypisy

- ¹ np. Badania czytelnicze w Polsce. Wybór literatury za lata 1945 - 1965. Warszawa 1966.
- ² Marek Skwarnicki : Dawne i nowe w metodach badań czytelnictwa. "Bibliotekarz" 1957 nr 1.
- ³ Profesor Uniwersytetu w Bordeaux, wybitny socjolog literatury, pisarz-satyryk, znany felietonista "Le Monde".

- cyt. za : Stefan Atlas : Książka i biblioteka w społeczeństwie.
"Kultura i Ty" 1980 nr 7-8 s.15.
- ⁵ Anna Przecławska : Pedagogiczne aspekty czytelnictwa. "Bibliotekarz"
1962 nr 3-4.
- ⁶ Sprawozdanie z działalności Biblioteki Śląskiej w roku 1979.
Katowice 1980 s.4.
- ⁷ Marek Skwarnicki : Czytelnictwo i metody jego badania. W: Problemy
czytelnictwa w wielkich miastach. Krajowa konferencja bibliotekar-
stwa w Warszawie /2-4. czerwca 1958/. Warszawa 1960 s.245.
- ⁸ Grzegorz Groebl : Próba analizy czytelnictwa w czytelni ogólnej
Biblioteki Śląskiej. "Bibliotekarz" 1953 nr 3 s.74.
- ⁹ Szczegółowo przedstawia się to następująco :

Czytelnia Główna	- 124 miejsca
• Politologiczno-Historyczna-	24
Czytelnia Naukowa	- 12
Czytelnia Czasopism	- 45
Czytelnia Zbiorów Śląskich-	12
Czytelnia Zbiorów Specjal.-	12
Czytelnia Mikrofilmów	- 12
Kącik Muzyczny	- 4
Czytelnia w Bytomiu	- 20
Czytelnia w Cieszynie	- 12

-Razem : 277